

<http://uard.bg>

New Knowledge Journal of Science

Списание за наука „Ново знание“

Academic Publishing House "Talent"
University of Agribusiness and Rural Development - Bulgaria

Академично издателство „Талант“
Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

ESSENCE AND HISTORICAL ASPECTS OF COOPERATIVES

Velichka Ivanova

University of Agribusiness and Rural Development – Plovdiv, Bulgaria

Key words:

cooperation
cooperative
cooperative work

Abstract

The cooperatives has changed over the years due to a number of economic reasons. Due to the specifics of the historical development in Bulgaria the development of the agricultural sector in the last century is briefly presented as a practice, subject of many discussions. As part of the cooperative work, cooperatives are discussed through the example of the EU countries and the legal foundations are drawn for the development of cooperatives in the country today. The main findings emphasize the advantages of cooperatives and their potential for future development.

СЪЩНОСТ И ИСТОРИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА КООПЕРАТИВНОТО ДЕЛО

Величка Иванова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Ключови думи:

коопериране
кооперация
кооперативно дело

Резюме

Кооперативното дело е претърпявало промени през годините поради редица икономически причини. Поради спецификата на историческото развитие в България през миналия век е представено накратко развитието на земеделския сектор в миналия век, като практика, предмет на множество дискусии. Като част от кооперативното дело, кооперациите са разгледани по примера на държави от ЕС и са изведени нормативните основи за развитие на кооперациите в страната в днешно време. Основните изводи акцентират на предимствата на кооперациите и потенциала за бъдещо развитие.

ВЪВЕДЕНИЕ

Кооперирането на земеделските стопани по различни профили на земеделското производство и реализация на продукцията до 1944 г. се развивало по свободни принципи и структура, съответстващи на тези в останалите държави в Европа. Дотогава България е била на второ място в света по развитие на кооперативното движение след Дания със създадените главно след Първата световна война потребителски, кредитно-спестовни и земеделски кооперации. Земеделските производители членували и се обединявали в кооперации по браншове, притежавайки дялов капитал или членски

внос за постигане на целите на тези доброволни сдружения - взаимопомощ, единна ценова политика, новости и търговска структура за реализация на произвеждания продукт. Органите за управление се избират и отговарят за дейността си пред всички членове на кооперацията.

След края на Втората световна война в България започват процеси, целящи налагане на тотална власт над държавата, съсредоточена в ръцете на наложилата се партия (БКП). Наложилата се в политическото пространство партия започнала процесите на национализация и колективизация,

целящи укрепването на властта в държавата (с тоталитарен режим на управление).

Моделът на колективизация е подобен на модела в Съветския съюз, но не е до толкова радикален. Там режимът на Сталин налага насилствена колективизация на земеделските стопанства в края на 20-те години на двадесети век. Създават се колективните ферми (колхози) и държавни земеделски стопанства (совхози). В действителност колективизацията унищожава цялата земеделска прослойка и води до драстичен спад в жизнения стандарт на хората (по-специално в селските райони).

Първият държавен законодателен акт, който урежда въпросите с името и статута на трудовите кооперативни земеделски стопанства, е приет с *Наредба-закон за трудови кооперативни земеделски стопанства*, обн. „Държавен вестник“ (бр. 95 от 25.04.1945 г.). Обнародваният текст търпи промяна през 1947 и 1948 г. Законът постановява два принципа за създаване на такива кооперативни сдружения – кооперацията е самостоятелно юридическо лице и отдел към съществуващите местни потребителни и кредитни кооперации.

През пролетта на 1945 г. се образуват първите доброволни сдружения за колективна обработка на земята като отдели към съществуващите по селата структури на всестранната кооперация, насърчавани от идеите на Александър Стамболийски за създаване на *Земеделско взаимоспомагателно кооперативно сдружение*. С дялови вноски на членовете си то ги подпомага на принципа на взаимоспомагателната каса и развива кредитната и търговската дейност за изкупуване на селскостопанска продукция и продажба на стоки за населението. Към началото на 1950 г. кредитната дейност на селските обединения се закрива и те остават да работят като потребителни кооперации.

Началото на обществения сектор в селското стопанство е поставено, но броят на членовете в ТКЗС много бавно се увеличава от 1945 до 1950 г. През 1950 г. се провежда Втората национална конференция на ТКЗС. Приема се нов примерен устав, което окончателно отделя земеделските сдружения от принципите на кооперацията и налага силно партийно и държавно влияние, като определя ръководителите в управителните съвети, структурата на кооперацията и ценовата политика.

През 1950 г., след национализацията на земеделския инвентар, следва сериозен натиск за масовизиране на колективизацията. На места в селата много стопани са репресирани. Държавната политика чрез законови актове също поставя селяните в безизходица и те са принудени да приемат членството си в новите ТКЗС. По това време се определят също непосилни и задължителни държавни доставки от декар обработваема площ, независимо от характера на земеделското стопанство. Селяните, не предади зърно, добитък за

месо, мляко, яйца и други държавни доставки по определени ниски цени, са осъждани на продължителни срокове затвор за вредителство.

Израз на недоволството от мерките на комунистическия режим, срещу диктатурата, терора, политическите репресии и отнемането на собствеността на селяните е създаването на въоръжени чети от така нареченото горанско движение. Това е първото съпротивително движение в комунистическа държава след Втората световна война, широко подкрепяно от селяните-земеделци и просъществувало с различна степен на разрастване от 1947 до 1954 г. Съпротивата била жестоко потушена от силни милиционерски и военни части, ръководени от тогавашното правителство начело с Вълко Червенков.

Притискани и мачкани от такава държавна политика, през 1952 г. 52% от селяните и 60% от земята са в обществения сектор на селското стопанство - ТКЗС. През първия петгодишен план са създадени и стотина държавни земеделски стопанства (ДЗС) със земя, отнета чрез прилагане на *Закона за поземлената собственост*. Не всички заложи прогнози за развитие са изпълнени в този период. За 1952 г. броят на ТКЗС нараства едва с 8%. Политиката на ниски изкупни цени на селскостопанската продукция пречи за икономическата стабилност и икономическото състояние на ТКЗС не е успешно. Поради ниската си рентабилност и много ниското заплащане на труда стопани започват да напускат кооперациите. Следва един дългосрочен апокалипсис.

Структурата „обединени ТКЗС“ не се оказва удачна, въпреки че периодът 1960 - 1970 г. е най-успешният в историята на колективното обработване на земята. От 1962 г. се въвежда нова система за изкупуване на земеделската продукция. С въвеждането на договорите за продажба са изравнени изкупните цени на продуктите, произвеждани в ДЗС и ТКЗС. Това реално увеличава приходите в касите на ТКЗС. За излизане от кризата, настъпваща в селскостопанското производство, през септември 1969 г. на Септемврийския пленум на ЦК на БКП се взема решение да се направи ново обединяване на ТКЗС, като се премине към създаване на *аграрно-промишлени комплекси* (АПК). Очаква се, че концентрацията на ресурси и специализация ще доведе до стабилна икономика в селата. Идеята за това ново по-голямо обединяване има противници дори в редовете на БКП.

Аграрно-промишлените комплекси са стопански организации, изградени на общински териториален принцип през 1970 г. В редки случаи в една община функционират две АПК.

В началния етап (1970 – 1974 г.) АПК е „доброволно“ обединение на ТКЗС-та и има минимален административен и консултативен състав, без да оказва пряко влияние върху икономиката на съставните стопанства. От 1975 г. е отнета

икономическата самостоятелност на ТКЗС и те са преобразувани в *производствени стопанства* към АПК. В началото на 80-те години производствените стопанства са преименувани на производствени бригади, което води до още по-голяма централизация на управлението. Постепенно изборът на председатели на стопанствата (бригадирите) от кооператорите и работещите е заменен с тяхното назначаване.

Националният аграрно-промишлен комплекс (НАПК) е друго сдружение, което представлява национална организационна структура на управление на земеделското производство към тогавашното *Министерство на земеделието и хранителната промишленост*. Учреден е на 5 август 1976 г. и в много голяма степен копира опита на СССР в областта на управлението на аграрния сектор. Теоретично е създаден, за да обедини основните производствени единици, чиито териториални звена стават: *аграрно-промишлен комплекс* (АПК), *научен аграрно-промишлен комплекс* (НАПК), *промишлено-аграрен комплекс* (ПАК) - на ниво община и *окръжен аграрно-промишлен комплекс* (ОАПС) - на ниво окръг.

Създаването на АПК, НАПК, ПАК и ОАПС цели постепенното ликвидиране на кооперативния начин на производство и управление на кооперативната собственост върху земята и средствата за производство, осъществявани от ТКЗС. По този начин АПК става форма на национализация на земята чрез организационни мерки. НАПК са изградени в общини, в които има научен институт с рутинно земеделско производство. ПАК са изградени най-вече като форма за съчетаване на аграрното производство с някои промишлени производства. Създадени са на базата на съществуващите захарни заводи в България, като по този начин се търси специализация на райони в производството на определени технически култури.

Държавното стопанско обединение (ДСО) е стопанска организация, създадена в опит да се подобри ефективността на предприятията от промишлеността, като се централизира управлението на цели сектори. Те са междинен слой в държавното управление на промишлените предприятия. Ръководят отделните заводи и научноизследователски институти, които запазват юридическа и стопанска самостоятелност. Подчинени са на съответното министерство. Първите ДСО са създадени през 1963 г., като броят им значително нараства през 60-те години. Отделни обединения съществуват до 1990 - 1991 г., когато предприятията в тях са преобразувани в *еднолични дружества с ограничена отговорност* (ЕООД) или *еднолични акционерни дружества* (ЕАД). През този период някои ДСО са преобразувани и в държавни холдинги (например Булгартабак).

На последно място следва да споменем и сдружението *междukoоперативно предприятие*. То

е ООД или АД, в което съдружници, респективно акционери, са кооперации, които чрез своите общи събрания решават да създадат съответно дружество. Целият този списък от видове сдружавания разкрива начина на мислене на тогавашните управляващи. В стремежа към тотално овладяване и контрол страната е била разделяна на големи региони, управлявани чрез различните видове съществуващи тогава сдружения. Ясно става желанието за доминиране на държавното над частното на принципа „разделяй и владей“, особено след 1950 г., когато правителството определя цените на изкупуване и следваща продажба.

Така кооперативните съюзи изиграват ролята си в развитието на българската държава от средата на миналия век. Като форма на обединение, поради социализиращия принцип в тях (обединявайки разпръснатия труд), са полезни за развитието на стопанството. Структурата им, когато не е манипулирана отвън и вкарвана в по-големи системи, е стабилна и позволява съществуването на демократичност в тях.

КООПЕРАЦИИТЕ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Кооперациите са важна част от икономиката на страните от Европейския съюз – около 132-те хиляди кооперативни предприятия в ЕС отпреди неговото разширение през 2004 година дават работа на 2,3 милиона души. Работата на кооперациите оказва влияние върху живота на 83,5 милиона кооператори. След разширението на ЕС в кооперативното движение се включват още 23 милиона души. Може да се каже, че кооперациите са важен компонент в съвременната пазарна икономика. Те осигуряват определено ниво на благополучие на своите членове, а освен това насърчават предприемачеството и участието. Погледнато принципно, кооперациите се създават в ситуации, при които се отговаря на едно или на няколко условия, а именно: 1) нужди на група от хора, като тези нужди не могат да бъдат удовлетворени от капиталовите дружества (например във Финландия през 90-те години са създадени около 700 работнически кооперации поради липса на възможности за труд); 2) защита срещу установилите се отношения на пазара – може да се каже, че например земеделските кооперации често пъти са отговор на монополните условия, при които един купувач доминира на местния или регионалния пазар; 3) необходимост от различни, и то качествени продукти или услуги, като тези продукти и услуги се осигуряват например чрез потребителни кооперации.

Кооперациите съществуват в широко разнообразие от законови форми, а в някои страни членки няма специфичен кооперативен закон. Поради това много от кооперациите остават „невидими“ във фирмените статистики. Статистическите данни, получени от най-новите изследвания за кооперативните

предприятия (и дружества, притежавани от тях), показват значението на кооперациите в ЕС. Общия дял на икономическа активност, отчетен от кооперациите, е по-голям при развитите пазарни икономики в ЕС, отколкото в недоразвитите икономики. В Европа и в други развити икономики кооперативната форма на предприятието се използва по новаторски начини. Тези инициативи са често пъти преоткриване или нови приложения на кооперативните идеи. В някои случаи те се прилагат успешно в конкретен национален контекст поради местни причини, но много от тях работят добре поради кооперативния си характер и биха могли да намерят едно по-широко приложение.

НОРМАТИВНИ ОСНОВИ НА КООПЕРАТИВНОТО ДЕЛО В БЪЛГАРИЯ

Кооперацията е сдружение на физически лица с променлив капитал и с променлив брой членове, които чрез взаимопомощ и сътрудничество осъществяват търговска дейност за задоволяване на техни икономически, социални и културни интереси. Кооперацията е юридическо лице.

Кооперация могат да учредят най-малко 7 дееспособни физически лица, които вземат решение на учредително събрание. Учредителното събрание приема устав и избира председател на кооперацията, управителен съвет и контролен съвет. Уставът на кооперацията урежда:

- наименованието, седалището, адреса на управление и предмета на дейност;
- условията за приемане на членове, техните права и задължения;
- органите на кооперацията и техните права и задължения;
- реда за вземане на решения;
- размера на встъпителната и дяловата вноска;
- реда за предоставяне на земеделска земя за обработване и на земя от горския фонд за ползване след съгласуване със съответното държавно горско стопанство;
- реда за разпределяне на печалбата и загубите;
- видовете фондове и дивиденди и начина за определяне на техния размер;
- реда за разпореждане с имуществото на кооперацията;
- основанията и реда за прекратяване на членството.

В устава могат да се уреждат трудови и осигурителни отношения между член-кооператорите и кооперацията в съответствие с действащото трудово и социално законодателство.

В устава могат да се уредят и други въпроси, доколкото не са уредени в закона.

Протоколът от учредителното събрание на кооперацията и уставът се подписват от учредителите.

Кооперацията се вписва в Търговския регистър по заявление на управителния съвет, към което се прилагат:

- преписи от протокола на учредителното събрание и от устава;
- нотариално заверени образци от подписите на лицата, които представляват кооперацията;
- декларации от председателя на кооперацията и от членовете на управителния и контролния съвет, че не са лишени от правото да заемат ръководна, отчетническа или материалноотговорна длъжност, както и че не се намират помежду си в брак или родство по права линия и не са братя и сестри;
- свидетелство за съдимост на председателя и на членовете на управителния и контролния съвет.

На вписване в регистъра подлежат и името и единният граждански номер на председателя на кооперацията; размерът на отговорността на членовете на кооперацията над дяловите им вноски, когато такава отговорност е предвидена в устава.

При сливане и при вливане на кооперации новата кооперация или промените се вписват в Търговския регистър, след като бъде представено съответното разрешение, издадено от Комисията за защита на конкуренцията, когато издаването му е задължително, съгласно Закона за защита на конкуренцията.

Председателят на кооперацията е длъжен да поиска вписване в регистъра на промените на обстоятелствата, подлежащи на вписване, в 14 дневен срок от решението на общото събрание.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обединявайки хората като потребители, производители, служители собственици или като комбинация от тях, в процеса на вземане на решения, кооперациите, като част от кооперативното дело, имат някои предимства пред търговските дружества, а именно:

- те могат да използват интереса на група хора (кооператори), за да направят нововъведения в своя бизнес;
- насърчават ефективната реакция на потребителя - потребителите в редица случаи са членове и поради това кооперацията следва да има директна информация за нуждите им и за промените в тяхното поведение, навици и очаквания;
- засилена мотивация на служителите на кооперациите, които са и собственици;
- интересът на членовете дава по-широка рамка за временно адаптиране към икономическите или други трудности;
- намаленият номинален капитал не води до сериозни проблеми както при търговските дружества;
- ограниченият достъп до външен капитал може да доведе до по-качествени управленски решения, тъй като в този случай капиталовият ресурс е ограничен и ръководството трябва да се съобразява с това.

От миналото до днешни дни може да се каже, че кооперациите имат бъдеще в съвременния свят. Поне техните резултати показват това.

Литература

1. Гротерт, К. Социалният капитал: липсващото звено?, 1998.
2. Гротерт, К., Тиери ван Бастелер. Разбиране и измерване на социалния капитал: Синтез на находките и препоръки от Инициативата за социален капитал, 2001.
3. Димитров, Д. 2013. Управление на инвестиционни проекти. ВУАРР, Пловдив.
4. Закон за кооперациите.
5. International co-operative union, 1998.
6. Statistics and information for the European co-operative societies, Geneva.
7. The National Geographic Magazine. България в архивите на NGM. София, 2011.